

การพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจฐานราก
ของชุมชนคนจนชานเมือง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
The Occupational Development for the Elderly by the Community
Participation in Strengthening the grass root Economy of the poor suburban
communities in Lat Krabang, Bangkok

เพ็ญประภา ภัทรานุกรม¹

Phenprapha Pattaranukrom¹

Correspondence: phenprapha191@yahoo.com, phenprapha@tu.ac.th

(Received: June 14, 2025 Revised: July 28, 2025 Accepted: August 29, 2025)

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การประกอบอาชีพของผู้สูงอายุในชุมชนคนจนเมือง เขต
ลาดกระบัง และ 2) เพื่อพัฒนากลุ่มอาชีพของผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการพัฒนารูปแบบและระบบการผลิต
การจัดจำหน่าย และการบริหารจัดการของกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุในชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community
Based Research) เน้นกระบวนการสร้างชาวบ้านให้เป็นนักวิจัยร่วมกันดำเนินโครงการวิจัยทั้งในระยะต้นน้ำ กลางน้ำ
และปลายน้ำ พบว่าชุมชนคนจนชานเมืองในเขตลาดกระบัง เคยมีภูมิปัญญาในการทำอาชีพอาหารในหลากหลายรูปแบบ
แต่ปัจจุบันได้สูญหายไป ทั้งนี้ แนวทางการพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุในชุมชนคนจนชานเมือง ประกอบด้วย การพัฒนาศักยภาพใน
ระดับบุคคลของสมาชิกกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ การพัฒนาศักยภาพระดับกลุ่มโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งเสริมการทำงาน
ร่วมกันของสมาชิกกลุ่มของคน 3 วัยคือ ผู้สูงอายุ วัยกลางคน และเยาวชน รวมถึงการพัฒนาแบบและระบบการผลิต การ
จัดจำหน่าย และการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุในชุมชน ต้องมีรูปแบบและระบบการผลิตโดยมีการแบ่งหน้าที่
รับผิดชอบที่ชัดเจนตามโครงสร้างการบริหารได้แก่ ฝ่ายจัดซื้อวัตถุดิบและทำการผลิต ฝ่ายบัญชีการเงิน ฝ่ายการตลาด
ออนไลน์และออฟไลน์

คำสำคัญ: การพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วม, การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจฐานราก, ชุมชนคนจนชานเมือง

¹ รองศาสตราจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹ Associate Professor of Faculty of Social Administration, Thammasat University.

ABSTRACT

The objectives of this research were to 1) analyze the occupational situation of the elderly in the suburban poor community of Lat Krabang, Bangkok 2) develop the occupational group for the elderly by the community participation by develop format and the production system, the sales distribution, and the management for the elderly occupational group in the communities. This research used the community-based research methodology. The focus was on encouraging the community members to be the researchers, and using the participatory approach in managing the research project from the upstream, the midstream to the downstream. According to the research findings on the occupational situation of poor suburban communities in Lat Krabang revealed that the community members used to have the local wisdom for culinary, but has now been extinct. Regarding the occupational promotion and development guideline for the elderly in the community, it consisted of the potential and the competency development for the elderly members of the occupational group in poor suburban communities. In terms of the development of the elderly occupational group with the community participation, it was participated by people from three stages of life, these were elderly, middle-aged, and youth. In order to develop the format and the production system, the sales distribution, and the management for the occupational group of the elderly in the community, it had to delegate duties and responsibilities according to the organization structure, for example: the divisions of purchasing, raw materials and production, accounting and finance, online and offline marketing.

Keywords: Occupational Development for the Elderly with Participation, Strengthening Grassroots Economy, Suburban Poor Communities

บทนำ

ประเทศไทยเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (Aged Society) อย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2567 โดยข้อมูลจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ได้เปิดเผยจำนวนผู้สูงอายุในประเทศไทยจำนวนร้อยละ 20.70 โดยกลุ่มผู้สูงอายุที่มีมากที่สุดคือ กลุ่มผู้สูงอายุต้น (60-69 ปี) อยู่ที่ร้อยละ 59.3 รองลงมาคือกลุ่มผู้สูงอายุวัยกลาง (70-79 ปี) อยู่ที่ ร้อยละ 29.8 และกลุ่มที่มีน้อยที่สุดได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุวัยปลาย (80 ปีขึ้นไป) อยู่ที่ ร้อยละ 10.9 โดยมีอัตราส่วนพึ่งพิงผู้สูงอายุ ที่แสดงให้เห็นว่าประชากรวัยทำงานจะต้องดูแลผู้สูงอายุมีจำนวนที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันประชากรวัยทำงานจำนวน 100 คน จะต้องรับผิดชอบและดูแลผู้สูงอายุทั้งหมด 31 คน หรือ ผู้สูงอายุ 1 คน จะต้องมีการช่วยทำงานประมาณ 3 คนในการดูแล (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2568) ดังนั้นด้วยสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วของโครงสร้างประชากรในประเทศไทย ทำให้ประเทศไทยกลายเป็นหนึ่งในหลายประเทศที่มีแนวโน้มผู้สูงอายุของประเทศมีสัดส่วนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว จนถึงขั้นการเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ หรือ (Aged Society)” โดยพบว่าเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2565 จากประชากรทั้งหมดของประเทศ 66,090,475 คน มีประชากรที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีถึงร้อยละ 19.21 ขึ้นหรือคิดเป็นจำนวน 12,698,362 คน ประกอบด้วยผู้สูงอายุชาย 5,622,074 คน และหญิง 7,076,288 คน และยังพบว่าผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 100 ปีขึ้นไป มีจำนวนเพิ่มขึ้นหลายพันคน นอกจากนี้เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2566 จากฐานข้อมูลประชากรของกรมการปกครอง พบว่ากลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุ 100 ปีขึ้นไปเพิ่มขึ้นประมาณ 7 พันคน เมื่อเปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2556 หรือเมื่อ 10 ปีที่แล้ว และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆอย่างต่อเนื่อง (ไทยรัฐออนไลน์, 2567)

ทั้งนี้ในการพัฒนาสังคมผู้สูงอายุนั้น คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายย่อมเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ควรได้รับการดูแลส่งเสริม จึงควรมีการเตรียมความพร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพของสูงอายุ ให้สามารถสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีด้วยตนเองได้ ซึ่งการส่งเสริมผู้สูงอายุให้มีการศึกษาด้านอาชีพ (career education) เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถพัฒนาอาชีพของตนเอง รวมถึงการส่งเสริมการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการวางแผนอาชีพ (information about career planning) และพัฒนาอาชีพซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับผู้สูงอายุในการพึ่งตนเอง มีการให้คำปรึกษาอาชีพ (career counseling) เพื่อช่วยให้ผู้สูงอายุสามารถเลือกเป้าหมายวางแผนอาชีพและพัฒนาอาชีพได้อย่างเหมาะสม (เจษฎี จันทวงศ์, 2561) รวมถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในฉบับปัจจุบัน ก็ยังได้กำหนดประเด็นสำคัญในการพัฒนาผู้สูงอายุให้มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมโดยส่งเสริมการสร้างรายได้และการมีงานทำในผู้สูงอายุ เพิ่มพูนความรู้ ทักษะและการใช้สื่อการเรียนรู้สมัยใหม่ให้แก่ผู้สูงอายุเพื่อการประกอบอาชีพและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยการส่งเสริมการประกอบอาชีพที่เป็นต้นทุนเดิมตามความต้องการของผู้สูงอายุ โดยจัดให้มีระบบการผลิตสินค้าเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มที่ได้มาตรฐาน ตลอดจนการหาช่องทางจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน

สำหรับผู้สูงอายุในชุมชนคนจนชนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นกลุ่มคนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนเมือง มีวิถีชีวิตแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้กำหนดเป็นพื้นที่ในเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่เกษตรกรรมสู่พื้นที่ชุมชนใกล้นครอุตสาหกรรมที่น่าสนใจ กล่าวคือ ในอดีตบางชุมชนเคยมีความขัดแย้งและไม่สามารถเข้าถึงบริการของภาครัฐได้มากนัก แต่สมาชิกชุมชนก็มีความพยายามในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเล็กๆ เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสร้างความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนในมิติที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของชุมชน ส่งผลให้เกิดการพัฒนาโครงการและกิจกรรมที่ทำร่วมกันในด้านต่าง ๆ ตามปัญหาและความต้องการของชุมชน และจากการพัฒนาชุมชนร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้สมาชิกในชุมชนโดยเฉพาะผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คำนึง และไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ปัจจุบันผู้สูงอายุในชุมชนส่วนใหญ่เลี้ยงชีพด้วยเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลในรูปแบบของบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ

เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ และเบี้ยคนพิการเป็นส่วนใหญ่ ผู้สูงอายุกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มผู้มีรายได้น้อยที่สุด และอยู่ในจำนวนร้อยละ 40 ล่างของสังคม เป็นกลุ่มคนในชุมชนที่เป็นฐานราก (Grass Root) ของประเทศที่มีความจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาที่เหมาะสม อย่างเร่งด่วน และเมื่อชุมชนมีจำนวนผู้สูงอายุมากขึ้นสอดคล้องกับการเข้าสู่สังคมสูงอายุ การรับมือเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชน สามารถพึ่งพาตนเองได้จึงเป็นสิ่งสำคัญ

ปัจจุบันผู้สูงอายุทั้ง 3 ชุมชน มีสัดส่วนร้อยละ 20-25 นับว่าเป็นชุมชนผู้สูงอายุอย่างแท้จริง ซึ่งผู้สูงอายุในชุมชน ดังกล่าวกลายเป็นผู้ที่มีเวลาว่างทั้งๆที่ในอดีตเคยเป็นผู้ประกอบอาชีพขายอาหารคาวหวานมาก่อน หากแต่เมื่อเวลาผ่านไป การทำอาหารแบบต่างคนต่างทำ ทำให้กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนขาดพลังในการสานต่ออาชีพของตนเอง ขาดการสนับสนุนด้านการ พัฒนาสินค้า ขาดงบประมาณหมุนเวียน รวมถึงช่องทางการตลาดใหม่ๆ และคิดว่าตนเองอายุมากแล้ว รอรับเงินสวัสดิการรัฐเป็น หลักน่าจะพออยู่ได้ หากแต่เวลาผ่านไปทำให้เกิดความรู้สึกตัวเองไร้ค่า กลายเป็นภาระแก่ลูกหลาน จากการพูดคุยถึงปัญหาของ ผู้สูงอายุในชุมชน จึงเห็นร่วมกันว่าควรกลับมาพัฒนาอาชีพเพื่อสร้างรายได้พึ่งตนเอง รวมถึงสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันใน ชุมชน มีกิจกรรมต่างๆร่วมกัน ที่สำคัญผู้สูงอายุได้กลับมาสู่วงจรด้านเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนอีกครั้งหนึ่งอย่าง ภาคภูมิใจ ด้วยเหตุนี้ทำให้ชุมชนต้องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองโดยการเข้าร่วมเป็นนักวิจัยร่วมในโครงการวิจัยเพื่อ ท้องถิ่น เพื่อศึกษา เรียนรู้ และพัฒนาชุมชนตนเอง โดยใช้จุดเด่นด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิม คือ การทำอาหารตาม แบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนมาพัฒนาต่อยอดเป็นอาชีพของผู้สูงอายุ เพื่อสร้างรายได้และเป็นแนวทางในการจัดสวัสดิการ สำหรับผู้สูงอายุให้เกิดความยั่งยืนและได้รับการถ่ายทอดไปสู่รุ่นลูกหลานได้อย่างยั่งยืน และพร้อมที่จะก้าวเข้าสู่การเป็น ผู้สูงอายุได้อย่างมีคุณภาพ

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

- 1) เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การประกอบอาชีพของผู้สูงอายุในชุมชนคนจนชนเมือง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- 2) เพื่อพัฒนากลุ่มอาชีพของผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อสร้างความ เข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานรากใน ชุมชนคนจนชนเมืองเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เศรษฐกิจฐานราก คือระบบเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น ที่สามารถพึ่งตนเอง มีการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน มี คุณธรรม และเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆในพื้นที่ ทั้งสังคม ผู้คน ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน นอกจากนี้เศรษฐกิจฐานรากจะต้องมีแนวทางการพัฒนาและการจัดการโดย ชุมชนท้องถิ่นให้ครบวงจรมากที่สุด มีการสร้างทุนและกองทุนที่เข้มแข็ง มีการผลิตพื้นฐาน การแปรรูป การตลาด การผลิต อาหาร และความจำเป็นพื้นฐานต่าง ๆ สำหรับคนในพื้นที่อย่างพอเพียง และพัฒนาเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคม หรือเป็นธุรกิจของ ชุมชน (สมสุข บุญยะบัญชา, 2559) สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) ซึ่งได้ กำหนดกลยุทธ์การยกระดับความคุ้มครองทางสังคมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ สนับสนุนระบบสวัสดิการทางเลือก ควบคู่กับการบูรณาการข้อมูลด้านสวัสดิการและเงินช่วยเหลือผู้สูงอายุที่เอื้อต่อการให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากจนแบบมุ่ง เป้า สนับสนุนให้มีการนำความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุที่เป็น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้มีความรู้ มีภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาใช้ ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น และประเทศ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ผู้สูงอายุสามารถพึ่งตนเอง โดยการการพัฒนา ผู้สูงอายุให้เป็นพลเมืองที่มีคุณค่าของสังคม ส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุทำงานตามศักยภาพ รวมทั้งพัฒนาสื่อการเรียนรู้

ทันสมัย เพื่อพัฒนาความรู้ สมรรถนะทางดิจิทัล ทักษะทางธุรกิจ รวมทั้งพัฒนานวัตกรรมเพื่อรองรับการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น มีนักวิจัยได้ศึกษาไว้หลากหลายโดย ลักขมี เสือแป้น (2555) ทำการวิจัยเรื่องความสำเร็จของการพัฒนากลุ่มอาชีพและความเชื่อมโยงกับการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา : กลุ่มอาชีพสตรีแปรรูปผลิตภัณฑ์กล้วยน้ำว้าบ้านเขาสะพายแร่ ตำบลสนามแย อำเภอนาทม จันทบุรี ผลการศึกษาพบว่าเงื่อนไขที่นำไปสู่ความสำเร็จของการพัฒนากลุ่มอาชีพสตรี ประกอบด้วยเงื่อนไข ดังนี้ 1) ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม 2) ด้านงบประมาณ แหล่งเงินทุน 3) ด้านกระบวนการผลิต 4) ด้านแรงงาน คือสมาชิกและบุคคลในครอบครัวของสมาชิก 5) ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก 6) ด้านคุณลักษณะของผู้นำ 7) ด้านการตลาด และ 8) ด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยพัชรพงศ์ ขวชมและคณะ(2561) ได้ทำการวิจัยลักษณะงานที่เหมาะสมกับแรงงานผู้สูงอายุพบว่า ลักษณะงานที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุโดยวิเคราะห์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และสังคมนั้นควรสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีโอกาสทำงานในสังคมรวมทั้งให้มีการพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุเพื่อให้สามารถกลับเข้าสู่แรงงาน เป็นงานที่ไม่ต้องใช้กำลังแรงงานมากนัก หลีกเลียงงานที่ต้องเคลื่อนไหวมาก และในส่วนของ การสร้างการมีส่วนร่วม นั้น เดือนเพ็ญพร ชัยภักดี (2562) ศึกษาการมีส่วนร่วมสร้างเสริมอาชีพผู้สูงอายุโดยใช้ภูมิปัญญาแปรรูปอาหารปลาผสมสมุนไพร ผลการวิจัยพบว่ารูปแบบการเสริมสร้างอาชีพผู้สูงอายุ ใช้ภูมิปัญญาแปรรูปอาหารปลาผสมสมุนไพร ควรมีกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อขับเคลื่อนการเสริมสร้างอาชีพผู้สูงอายุไปสู่ความสำเร็จด้วยการมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่าย การสนับสนุนการเรียนรู้ด้วยตนเอง และเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ โดยภาครัฐและภาคชุมชน ควรหาช่องทาง การตลาดที่ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้สูงอายุ จัดให้มีเงินทุนหมุนเวียนเพื่อการประกอบอาชีพ

วิธีการวิจัย

การดำเนินการวิจัยใช้วิธีการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญในการสร้างนักวิจัยชาวบ้านร่วมกับนักวิจัยอาจารย์เป็นทีมนักวิจัยชุมชน ร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนโดยกระบวนการวิจัย เป็นงานวิจัยที่ทำโดยชุมชนและเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง โดยมีคณะผู้วิจัยที่ผสมผสานระหว่างผู้นำชุมชน จำนวน 3 คน กรรมการชุมชน 6 คน สมาชิกชุมชน (ชาวบ้าน) ซึ่งเป็นผู้สูงอายุในชุมชน จำนวน 9 คน รวม 18 คน และนักวิจัยอาจารย์ จำนวน 1 คน ได้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำจนสิ้นสุดโครงการวิจัย เริ่มต้นด้วยโจทย์ที่มาจากความต้องการของชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้กระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชน มีการเสริมพลังกลุ่มในชุมชน และปฏิบัติการที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) โดยมีเป้าหมายในการเพิ่มรายได้ของผู้สูงอายุเพื่อการพึ่งตนเอง ทั้งนี้ ในการดำเนินการวิจัยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลในชุมชนเป้าหมายหลักซึ่งเป็นชุมชนคนจนชานเมืองในเขตลาดกระบัง จำนวน 3 ชุมชน ซึ่งในบทความนี้จะขอใช้ชื่อเป็น ชุมชน A ชุมชน B และชุมชน C ตามลำดับ เพื่อมิให้การเผยแพร่ผลการวิจัยนี้ส่งผลกระทบต่อชุมชน โดยมีกิจกรรมในการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แบ่งเป็นการวิจัยระยะต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ดังนี้

1) ระยะต้นน้ำ

ในระยะต้นน้ำการดำเนินการวิจัยเริ่มต้นจากการค้นหาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชน โดยมีคณะผู้วิจัยทั้ง 18 คน และนักวิจัยอาจารย์ จำนวน 1 คน เข้าร่วมเป็นนักวิจัยในโครงการ เน้นประเด็นทำความเข้าใจร่วมกันเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและยกระดับเศรษฐกิจฐานรากของกลุ่มคนยากจนในชุมชนที่มีรายได้น้อย คนตกงาน ทั้งนี้จากการประชุมระดมความคิดเห็นในเบื้องต้นจากผู้นำชุมชน กรรมการชุมชน และสมาชิกทั้ง 3 ชุมชน พบว่าประเด็นปัญหาของผู้สูงอายุในชุมชนเป็นประเด็นที่ต้องการได้รับการช่วยเหลือในด้านรายได้เพื่อคุณภาพชีวิต และไม่ต้องพึ่งพิงลูกหลาน โดยใช้กระบวนการวิจัยในการ

แก้ปัญหาด้วยการสร้างงาน สร้างอาชีพ ประกอบกับผู้สูงอายุในชุมชนมีความรู้ และภูมิปัญญาด้านการทำอาหารโบราณที่หลากหลาย ประกอบกับสมาชิกในชุมชนเห็นร่วมกันว่า ควรมีการฟื้นฟูภูมิปัญญาด้านอาหารของชุมชนไม่ให้หายไปพร้อมกับกลุ่มผู้สูงอายุ โดยการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เมื่อได้โจทย์วิจัยที่ชัดเจน และกำหนดกรอบการวิจัยร่วมกันแล้ว จึงได้เริ่มพัฒนาโจทย์วิจัยโดยชุมชนร่วมกัน จนสามารถเขียนข้อเสนอโครงการนำเสนอผ่านกระบวนการและได้รับทุนสนับสนุนงานวิจัยเพื่อแก้ปัญหาร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการประชาสัมพันธ์โครงการเพื่อขยายกลุ่มเป้าหมายและค้นหาชาวบ้านเพื่อร่วมโครงการวิจัยเพิ่ม

2) ระยะกลางน้ำ

เมื่อได้ประเด็นโจทย์วิจัยที่ชาวบ้านต้องหาคำตอบเพื่อแก้ปัญหาของตนเองแล้ว คณะนักวิจัยร่วมกันทำความเข้าใจในขอบเขตของการดำเนินโครงการในเบื้องต้นให้ไปในทิศทางเดียวกัน ประกอบกับผลที่ได้จากการเก็บข้อมูล Based line เบื้องต้นของชุมชน ทำให้เข้าใจสถานการณ์ของชุมชนและนักวิจัยชาวบ้าน รวมถึงกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการการพัฒนาจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว ในระยะกลางน้ำยังเป็นการดำเนินโครงการวิจัยในขั้นตอนของการค้นหาคำตอบเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่ร่วมกันคิดของคณะผู้วิจัย โดยเริ่มต้นจากการทบทวนทุนเดิม หรือองค์ความรู้เดิมในการประกอบอาชีพของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อนำมาเป็นฐานความรู้ในการวางแผนพัฒนาต่อยอดสู่การพัฒนาเป็นอาชีพให้กับกลุ่มผู้สูงอายุต่อไป สำหรับกิจกรรมที่ดำเนินการในระยะนี้ ประกอบด้วย การจัดเวทีประชุมระดมสมองเพื่อถอดบทเรียนสถานการณ์การประกอบอาชีพของผู้สูงอายุ อบรมแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการผลิต อบรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการการตลาดและการจัดจำหน่าย ประชุมวางแผนด้านการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ ทดลองผลิตและจำหน่าย และมีการพาคณะนักวิจัยชาวบ้านไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นๆที่ประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพของผู้สูงอายุในชุมชน

3) ระยะปลายน้ำ

ระยะปลายน้ำเป็นการดำเนินโครงการระยะสุดท้ายก่อนปิดโครงการวิจัย โดยเน้นในส่วนของการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ทบทวนข้อมูลจากการดำเนินโครงการเพื่อใช้ในการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ โดยมีการหนุนเสริมจากนักวิจัย อาจารย์ และวิทยากรในการจัดอบรมสัมมนาการเขียนรายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สามารถตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้อย่างเหมาะสม ซึ่งการอบรมดังกล่าวเป็นกระบวนการอบรมที่ให้นักวิจัยชาวบ้านได้มีโอกาสทบทวนตนเองโดยการทำการบ้าน ด้วยการเขียนรายงานสรุปผลการวิจัยเท่าที่จะทำได้ หลังจากนั้นให้คณะผู้วิจัยได้มีโอกาสประชุมทำความเข้าใจจากข้อเสนอแนะ และสะท้อนความเข้าใจผ่านเวทีประชุมแลกเปลี่ยนระหว่างคณะผู้วิจัยโครงการวิจัยในชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้เห็นแนวปฏิบัติที่ดีและไม่ดีของแต่ละโครงการ หลังจากนั้นก็ร่วมกันสะท้อนการเขียนรายงาน เทคนิค วิธีการเขียนและสรุปผลที่สะท้อนข้อค้นพบสู่การใช้ประโยชน์ที่ตอบวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ทำให้คณะผู้วิจัยเกิดความเข้าใจและมีกรอบในการเขียนรายงานวิจัยที่มีประสิทธิภาพที่ชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง

ผลการวิจัย

1. บริบทชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมา

ชุมชน A ชุมชน B และชุมชน C เป็นชุมชนที่มีพื้นที่ติดต่อกัน มีพื้นที่ กว่า 50 ไร่ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2470 เดิมชุมชนมีอาชีพทำเกษตรกรรม ค้าขายและรับจ้างเป็นแรงงานด้านการเกษตร ต่อมาชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงตามแนวทางการพัฒนาประเทศผ่านกระบวนการการพัฒนาสู่วิถีดุสิตากรรมและกลายเป็นเมืองที่ไม่เป็นธรรมต่อชุมชน เปลี่ยนวิถีชุมชนเป็นวิถีปฏิบัติที่ทำให้คนในชุมชนขานเมืองที่เดิมประกอบอาชีพเกษตรกรรมกลายเป็นคนขายขอบ (Marginalization) ก่อให้เกิดความยากจนและความเปราะบางกับคนบางกลุ่ม ซึ่งการกลายเป็นคนขายขอบของชุมชน ในที่นี้มีความหมายครอบคลุมทั้งมิติของขายขอบทางกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และโครงสร้างอำนาจ (Robbins, 2004; สุริชัย หวันแก้ว, 2550) การวิเคราะห์กรณีตัวอย่างของชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาในเขตลาดกระบังนี้ทำให้เห็นถึงการเชื่อมโยงการพัฒนาในระดับประเทศในด้านอุตสาหกรรมและการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่นำมาสู่การสนับสนุนการขยายตัวของพื้นที่อุตสาหกรรม ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานที่จะมารองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่รอบกรุงเทพมหานครรวมถึงพื้นที่ฝั่งตะวันออกในเขตลาดกระบัง

ในระหว่างปีพ.ศ. 2523-2532 ภาคอุตสาหกรรมได้กลายมาเป็นภาคการผลิตหลักของประเทศแทนภาคการเกษตรและการผลิตอื่นๆ ส่งผลมาถึงชุมชนเช่นเดียวกัน นโยบายที่เกิดขึ้นเหล่านั้น ล้วนแล้วแต่เอื้อประโยชน์กับทั้งนักลงทุนภายในประเทศและภายนอกประเทศ ส่วนชาวบ้านที่เดิมเคยเป็นเกษตรกรก็ทยอยขายที่ดินและกลายเป็นแรงงานราคาถูกในรุ่นถัดไป ประกอบกับมีแรงงานอพยพจากต่างจังหวัดเพื่อเข้ามาขายแรงงานในพื้นที่อุตสาหกรรมลาดกระบังจำนวนมาก โดยเฉพาะจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้จำนวนสมาชิกในชุมชนเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

1.2 สถานการณ์การประกอบอาชีพในชุมชน

อาชีพดั้งเดิมของชุมชนคนจนขานเมืองในเขตลาดกระบังในอดีตก่อนเป็นชุมชนในปัจจุบัน ชาวบ้านมีอาชีพที่หลากหลาย เช่น ทำการเกษตร รับจ้างทำนา เฝ้าถ่านไม้ และค้าขายทั่วไป โดยการจับสัตว์น้ำและเก็บพืชผักในน้ำไปแลกเปลี่ยนซื้อขายระหว่างพ่อค้าแม่ค้าด้วยกัน และยังพบว่าในชุมชนมีแม่ค้าที่เป็นผู้มีฝีมือในการทำอาหารที่หลากหลาย อีกทั้งอาชีพต่างๆ ก็ถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ประกอบกับมีปัจจุบันมีร้านสะดวกซื้อ ทั้งเซเว่น อีเลฟเว่น มินิมาร์ทต่าง ๆ รวมถึงร้านค้าปลีกข้ามชาติ เช่น โลตัส และ แมคโคร ทำให้ร้านชำในชุมชนเริ่มหายไป แต่ในชุมชนยังมีพลังภูมิปัญญาชาวบ้านที่หลงเหลืออยู่ ทั้งภูมิปัญญาด้านพืชพันธุ์ทางการเกษตร ยาสมุนไพร ที่สำคัญภูมิปัญญาด้านการทำอาหารและการถนอมอาหาร บรรดาผู้สูงอายุในชุมชนก็เคยมีทำหน้าที่ในการเป็นแม่ครัวทำอาหารเลี้ยงผู้คนในงานบุญหรืองานประเพณีต่างๆทั้งในชุมชนตนเองและชุมชนใกล้เคียง รวมถึงมีการไปมาหาสู่กันอย่างต่อเนื่อง รายการอาหารคาวที่โด่งดังและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ได้แก่ น้ำพริกเผา แกงซี่เหล็ก ต้มกะทิสายบัวกับมะดัน และผักเสี้ยนดอง เป็นต้น ซึ่งมีกลุ่มแม่บ้านผู้สูงอายุเป็นเจ้าของสูตรอาหาร นอกจากนี้ยังมีของหวาน เช่น ขนมทองม้วนโบราณ ข้าวต้มมัด ขนมต้ม และกอละแม เป็นต้น นับเป็นขนมที่มีชื่อเสียงได้รับการยอมรับซึ่งในอดีตมีการทำกันอยู่ในชุมชนเมื่อมีงานประเพณีต่างๆมาอย่างต่อเนื่อง แต่เริ่มหายไปในปัจจุบัน เนื่องจากมีการซื้ออาหารทั้งคาวหวานจากภายนอกชุมชนเข้ามาแทนเพื่อความสะดวก

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีอาชีพดั้งเดิมของชุมชน เช่น การรับจ้างทำนา หรือทำสวนเกษตรในรูปแบบต่างๆ เช่น ทำปลูกระเบาะ มะพร้าว กระท้อน เป็นต้น รวมถึงมีการรับจ้างเฝ้าถ่านไม้ ค้าขายหาบเร่ การจับสัตว์น้ำด้วยวิธีการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทอดแห ข้อนกุ้ง ข้อนปลา ยกยอ งมหอย และเก็บพืชผักในน้ำ เช่น ผักบุ้ง ผักกระเฉดหากเหลือกินก็จะเอาไปขายหรือแลกเปลี่ยนอาหารกันในตลาด ต่อมาเมื่อชุมชนกลายสภาพเป็นชุมชนแออัดเริ่มมีแรงงานอพยพมาจากต่างจังหวัด เนื่องจาก

เข้ามาขายแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม เริ่มมีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม รวมถึงแหล่งน้ำ ทำให้ไม่สามารถใช้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ และแหล่งอาชีพจับสัตว์น้ำได้อีกต่อไป อาชีพของชุมชนจึงได้เปลี่ยนแปลงจากอาชีพดั้งเดิมเป็นอาชีพขายแรงงานเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะการเข้าไปเป็นแรงงานรายวันในโรงงานอุตสาหกรรม คนสวนในบริษัท การขับแท็กซี่ ขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง กรรมกรก่อสร้าง ช่างประปา รถเข็นของ เกษษณ พนักงานขับรถเมล์ ขับรถบรรทุก และพนักงานทั่วไปในบริษัท และพบว่าคนที่ชุมชนต้องออกไปทำงานนอกชุมชนส่งผลให้วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนและสิ่งแวดล้อมได้เปลี่ยนแปลงไป

กล่าวโดยสรุปในอดีตชาวบ้านในชุมชนมีอาชีพที่หลากหลาย โดยเฉพาะการทำอาหาร มีการทำขนมขาย แต่ช่วงหลังมีการเปลี่ยนอาชีพมาเป็นรับจ้างทำงานภายนอกชุมชน แต่ก็ยังมีอาหารที่ชาวบ้านในชุมชนยังนิยมทำขายอยู่บ้าง ได้แก่ น้ำพริกเผาสูตโรโบราณ แกงพะแนงหมู แกงบอน ข้าวต้มมัด โดยเฉพาะในวันพระใหญ่ หรือวันที่มีการเฉลิมฉลองในวันประเพณีต่างๆที่มีการจัดกิจกรรมร่วมกัน มีการทำอาหารมาขายที่วัด ทั้งนี้โดยทั่วไปในครัวเรือนก็ยังมีถ่ายทอดความรู้ในการทำอาหารคาว หวานในครอบครัวและเครือญาติ แต่ปัจจุบันเริ่มลดน้อยลงไปมาก เนื่องจากไม่มีเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อของมาทำในครั้งต่อไป ขาดการบริหารจัดการด้านการเงินที่ดี ประกอบกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (Covid 19) ต่อเนื่องถึงปัจจุบันที่เศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ค้าขายในชุมชนไม่ดีเหมือนในอดีต คนซื้อมีจำนวนน้อยลง ช่องทางการขายมีเพียงการวางขายในชุมชน รวมถึงมีการทำกันเฉพาะในครัวเรือนเท่านั้น

ดังนั้นกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนซึ่งเป็นผู้มีภูมิปัญญาในการทำอาหารคาว หวานของชุมชนต่างก็มีความเห็นร่วมกันว่าควรมีการฟื้นฟูการทำอาชีพของชุมชนเพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้สืบทอดวัฒนธรรมการทำอาหารของชุมชน โดยเฉพาะอาหารโบราณที่คนรุ่นใหม่ไม่รู้จัก ได้แก่ น้ำพริกเผาสูตโรโบราณ แกงพะแนงหมู แกงบอน ข้าวต้มมัด ข้าวเหนียวแดง และขนมกลาละเมสูตรเฉพาะโดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุและให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาด้านอาหารจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงส่งเสริมให้มีการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพในชุมชนทั้งในส่วนของการผลิต การจัดจำหน่ายในช่องทางที่หลากหลายทั้งออนไลน์ ออฟไลน์ โดยเริ่มจากกลุ่มผู้สูงอายุหรือคนว่างงาน และคนรุ่นใหม่ที่น่าสนใจและยินดีเข้าร่วมทำงานกับโครงการวิจัย

จากการร่วมกันถอดบทเรียนการประกอบอาชีพของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน จำนวน 18 คนซึ่งเป็นนักวิจัยชาวบ้านในโครงการวิจัยนี้ พบว่าชุมชนมีอาชีพการทำอาหารมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน แต่ค่อยๆเล็กลงไปเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจดังที่กล่าวมาแล้ว จึงมีความเห็นร่วมกันว่าชุมชนควรส่งเสริมการฟื้นฟูภูมิปัญญาด้านอาหารของชุมชน สร้างความภาคภูมิใจให้กับผู้สูงอายุที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทำอาหารคาวหวานที่มีมานานกว่า 50 ปี ให้คงอยู่ในชุมชนต่อไป ทั้งนี้ชาวบ้านในชุมชนทั้ง 3 วัย ได้แก่ ผู้สูงอายุ วัยกลางคนที่ยังทำงาน และเยาวชน ล้วนแล้วแต่มีความประสงค์ที่จะฟื้นฟูภูมิปัญญาด้านการทำอาหารดังกล่าว เพื่อเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมด้านอาหารของชุมชน และเป็นแหล่งสร้างรายได้สำหรับผู้สูงอายุและผู้สนใจเข้าร่วมทำกิจกรรมของกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ ซึ่งอาชีพการทำอาหารเป็นอาชีพที่สามารถทำอยู่กับบ้านได้ หรืออาจเป็นแรงงานจากคนในครอบครัวเข้ามาช่วยเหลือกันได้ โดยจัดสรรจำนวนการผลิตสินค้าตามความสามารถหรือกำลังในการทำ จะทำให้สามารถผลิตสินค้าได้ตามคำสั่งซื้อ ทั้งยังช่วยแก้ปัญหาผู้สูงอายุที่ไม่สะดวกที่จะออกไปทำงานนอกบ้านได้ด้วย และยังเป็นส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในครอบครัวและกลุ่มคนในแต่ละช่วงวัยที่ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรมเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กันในครอบครัว ชุมชน จนมาสู่สังคมที่มีการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งยังทำให้ผู้ที่มีส่วนร่วมโดยเฉพาะผู้สูงอายุมีรายได้เป็นของตนเอง ลดการพึ่งพาซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของครอบครัวในชุมชนซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานรากที่สำคัญของสังคม

2. แนวทางการพัฒนาอาชีพกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนคนจนชานเมือง เขตลาดกระบังกรุงเทพมหานคร

ในการพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุในชุมชนคนจนชานเมือง โดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research-CBR) มีการดำเนินโครงการวิจัยในระยะต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ สามารถนำมาสรุปเป็นแนวทางในการพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุได้อย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับภูมิคุ้มกัน สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลง มีการสั่งสมทุนทางปัญญา เพิ่มการพัฒนาขีดความสามารถในการประกอบอาชีพ เพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำในผู้สูงอายุ ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการนำความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนตนเอง มุ่งให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมสามารถพึ่งตนเองได้ สามารถสรุปแนวทางในการพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุได้ดังนี้

2.1 การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถในระดับบุคคลของสมาชิกกลุ่ม โดยการอบรมให้ความรู้แก่ผู้สูงอายุที่เป็นนักวิจัยชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมการศึกษาดูงาน และการเรียนรู้จากการทดลองผลิตและจำหน่ายด้วยตนเอง ซึ่งวิธีการนี้มีกระบวนการที่หลากหลาย เช่น การประชุม การระดมสมองหรือแสดงความคิดเห็น การถอดบทเรียน การวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล เป็นต้น โดยผลการพัฒนาศักยภาพ สรุปได้ดังนี้

2.1.1 การอบรมให้ความรู้ ดำเนินการใน 2 ลักษณะคือ การอบรมโดยผู้สูงอายุในชุมชนกันเองในรูปแบบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำอาหารคาวหวานจากรุ่นสู่รุ่น และการอบรมโดยวิทยากรภายนอก ได้แก่ การอบรมด้านการตลาดออนไลน์ และการอบรมการทำบัญชีกลุ่มอย่างง่าย ส่งผลให้ผู้สูงอายุและเยาวชนรุ่นใหม่ที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมนี้มีความรู้ และมีทักษะการทำอาหารคาวหวานที่เป็นสูตรโบราณจากผู้สูงวัยในชุมชนที่มีประสบการณ์ อีกทั้งได้รับความรู้ ทักษะและวิธีการจัดทำหมายทางออนไลน์ ทั้งเฟซบุ๊ก และไลน์ที่สอดคล้องกับพฤติกรรมผู้บริโภคในปัจจุบัน รวมถึงมีช่องทางในการจัดจำหน่ายที่ขยายวงกว้างออกไป เช่น จากลูกค้าคนหนึ่งต่อไปยังลูกค้าคนใหม่ หรือต่อไปยังร้านค้าหรือกลุ่มคน รวมถึงหน่วยงานในพื้นที่ที่มีจัดอบรมสัมมนา เป็นต้น ส่งผลให้มีคำสั่งซื้ออย่างต่อเนื่อง ยอดขายเพิ่มสูงขึ้น ทำให้กลุ่มอาชีพผู้สูงอายุมีขวัญกำลังใจในการประกอบอาชีพ นอกจากนั้นจากการอบรมด้านการทำบัญชียังทำให้กลุ่มผู้สูงอายุ สามารถจัดทำบัญชีรายรับ รายจ่าย การคำนวณต้นทุน การกำหนดราคาขายที่เหมาะสม ส่งผลให้มีรูปแบบการดำเนินธุรกิจที่เป็นรูปธรรมและมีมืออาชีพ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้

2.1.2 การศึกษาดูงาน เป็นการเรียนรู้จากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จ ทำให้กลุ่มผู้สูงอายุเห็นภาพที่ชัดเจน เกิดแรงบันดาลใจ ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สิ่งที่ต้องการจะพัฒนาทั้งตนเองและกลุ่ม ซึ่งในโครงการนี้ได้มีการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่มีลักษณะการดำเนินงานโดยกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะใกล้เคียงกับการทำงานของกลุ่มจำนวน 2 แห่ง คือ 1) ชุมชนในพื้นที่ตำบลคลองห้า อำเภอกลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ได้แก่การศึกษาดูงานวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์ปลูกผักและทำหมี่กรอบ กลุ่มชนมไทยกลุ่มอาชีพเบเกอรี่ และ 2) กลุ่มอาชีพในพื้นที่บ้านดอนสินนท์ ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ตำบลหนองบัว อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการบริหารจัดการกลุ่มแล้ว ยังได้ชมการสาธิตการทำอาหารซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม เช่น ปลาร้าทรงเครื่อง การทำหมี่ผอย การสานเสื่อกระจูด และการทำเทียนฟ้ามกสวรรณ เป็นต้น

หลังจากการศึกษาดูงานแล้ว กลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นนักวิจัยชาวบ้านได้ร่วมกันสรุปผล แลกเปลี่ยนและถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานให้กับนักวิจัยชาวบ้านที่ไม่ได้ร่วมเดินทางไปดูงาน โดยสรุปความรู้ที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนคนจนชานเมืองนี้ ได้แก่ การกำหนดกฎกติกาในการรวมกลุ่ม การร่วมทุนและการบริหารจัดการเงินทุน การบริหารจัดการกลุ่ม ตลอดจนการเพิ่มช่องทางการตลาดในรูปแบบต่างๆ

2.1.3) การเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติและทดลอง เป็นการเรียนรู้และฝึกทักษะไปพร้อมๆ กัน นอกจากได้ความรู้และความชำนาญแล้ว ยังได้ประสบการณ์จริงทั้งผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ตลอดจนกระบวนการผลิต ตั้งแต่การวางแผน การ

ผลิต การตลาด และการบริหารจัดการรายรับ รายจ่าย การจัดสรรผลกำไรให้กับสมาชิกในกลุ่มผู้สูงอายุ โดยการเรียนรู้จากการทดลองนี้เป็นการดำเนินงานแบบซ้ำ ๆ เป็นลักษณะการลงมือทำ สรุปร ประเมิน แก้ไขข้อผิดพลาดเป็นวงจรอย่างต่อเนื่อง เกิดการลองถูกลองผิด และนำมาปรับปรุงผ่านการประชุมแสดงความคิดเห็นร่วมกัน จนได้ข้อสรุปสู่การพัฒนามาที่ละขั้นทีละตอนอย่างเป็นระบบ ทำให้ได้สูตรในการผลิตที่คงที่ มีการแบ่งงานกันทำตามความถนัด สมาชิกกลุ่มจะมาทำงานร่วมกันในเวลาที่เหมาะสมโดยไม่บังคับแต่ต้องมีการแจ้งเพื่อวางแผนล่วงหน้าในแต่ละวัน โดยมีการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ่านช่องทางที่หลากหลายทั้งออฟไลน์ (off line) และออนไลน์ (on line)

2.2 การสร้างกระบวนการการทำงานและการรวมกลุ่ม สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนนี้ มีการสร้างกระบวนการทำงานและการรวมกลุ่ม โดยเริ่มจากผู้นำชุมชน กรรมการชุมชน และเจ้าของภูมิปัญญาด้านอาหารหวานเพื่อเป็นแกนนำกลุ่ม เป็นผู้นำกิจกรรมและรวมกลุ่มสมาชิกเข้าด้วยกัน โดยการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้ทุกคนทุกวัยที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมโดยไม่มีเงื่อนไขหรือการปิดกั้นใดๆ หากใครสนใจสามารถเข้ามาเรียนรู้ได้ตลอดเวลา อาจมาร่วมกิจกรรมทุกครั้งหรือบางครั้งได้ตามความสะดวก ทำให้ในระยะท้ายๆของโครงการวิจัยนี้กลุ่มผู้สูงอายุมีสมาชิกทั้งผู้สูงอายุ วัยกลางคน และเยาวชนเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของกลุ่ม ก่อให้เกิดพลังในการสร้างอาชีพ และเป็นการเพิ่มรายได้ ทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานมีความสุข ได้สร้างสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ลดอาการซึมเศร้าในกลุ่มผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดีมาอย่างต่อเนื่อง

3) การพัฒนากลุ่มอาชีพของผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วม

การรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพของผู้สูงอายุในชุมชนนั้น พบว่าบทบาทผู้นำของกลุ่มที่มีความสามารถในด้านการเป็นผู้นำกิจกรรม มีการรวมกลุ่มกันแบบหลวมๆ และยืดหยุ่น ไม่เน้นการรวมกลุ่มกันอย่างเป็นทางการ ทำงานแบบช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม ก่อให้เกิดข้อดีคือ หากผู้นำไม่อยู่ในกลุ่มก็สามารถดำเนินกิจกรรมแทนได้เนื่องจากมีการสื่อสารพูดคุยกันตลอดเวลา ที่สำคัญกลุ่มได้พิจารณาเห็นว่าสมาชิกกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ ควรประกอบด้วยคน 3 วัย คือ ผู้สูงอายุ วัยกลางคน และเยาวชน เนื่องจากสมาชิกแต่ละวัยจะมีความถนัดที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ผู้สูงอายุมีภูมิปัญญาและความรู้ด้านการทำอาหารดั้งเดิม มีฝีมือด้านการผลิต แต่ความสามารถในการผลิตจำนวนมาก ๆ อาจมีความยากลำบากด้วยข้อจำกัดด้านร่างกาย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีกลุ่มวัยกลางคนเข้ามาเพื่อเป็นแรงงานช่วยในการผลิตรวมถึงรับการถ่ายทอดความรู้และทักษะผ่านการอบรม แลกเปลี่ยนร่วมกัน ส่วนเยาวชนเป็นผู้ที่มีความรู้และทักษะด้านสารสนเทศ ซึ่งจะมีส่วนช่วยในการทำการตลาดผ่านช่องทางใหม่ๆ คือช่องทางออนไลน์ที่ผู้สูงอายุไม่มีความเชี่ยวชาญ

นอกจากการพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยยังได้มีการพัฒนาศักยภาพชาวบ้านในการทำงานวิจัย การใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปสู่การแก้ไขปัญหา โดยจากกระบวนการเริ่มต้นที่พัฒนาโจทย์ตามความต้องการของชุมชนเอง ดำเนินการค้นหาคำตอบและแก้ไขปัญหาโดยชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมในการช่วยกันทำ ช่วยกันคิด ช่วยกันรับผิดชอบ ตลอดจนการสรุปและทำความเข้าใจในผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

4) การพัฒนารูปแบบและระบบการผลิต การจัดจำหน่าย และการบริหารจัดการของกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุในชุมชน

จากกระบวนการดำเนินโครงการวิจัยผ่านการประชุม ระดมความคิดเห็น ฝึกอบรมจากปราชญ์ชาวบ้าน และนักวิชาการ รวมถึงการทดลองผลิต จำหน่าย ลองผิดลองถูก สู่การรับฟังข้อเสนอแนะจากลูกค้า จนสามารถนำมาสู่การปรับปรุงรูปแบบและระบบการผลิต ดังนี้

4.1) ฝ่ายจัดซื้อวัตถุดิบและทำการผลิต โดยการจัดเตรียมวัตถุดิบ การปรุง การบรรจุหีบห่อ ตลอดจนการกำหนดปริมาณการผลิต และการคำนวณต้นทุน กำไร ขาดทุนจากการผลิตแต่ละครั้ง ซึ่งในการผลิตแต่ละครั้งนั้นก่อให้เกิดการเรียนรู้ในการควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบและกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน

4.2) ฝ่ายบัญชีการเงิน รับผิดชอบโดยเยาวชนคนรุ่นใหม่และมีความรู้ด้านบัญชี ทำหน้าที่รับผิดชอบการบันทึกบัญชีและเก็บเอกสารการใช้จ่ายไว้ที่ส่วนกลาง ทั้งนี้กลุ่มอาชีพผู้สูงอายุมีการเปิดบัญชีธนาคารและมีการเบิกงบประมาณจากบัญชีเพื่อตั้งเป็นเงินสดย่อยไว้ที่ผู้รับผิดชอบเพื่อสะดวกต่อการใช้จ่าย และทุกครั้งที่มีการเบิกเงินไปใช้ในการผลิตและจำหน่ายต้องมีการจัดทำบัญชีโดยผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน

4.3) ฝ่ายการตลาดทำหน้าที่จัดจำหน่าย โดยเริ่มจากการรับคำสั่งซื้อและแจ้งข้อมูลให้ฝ่ายผลิตของแต่ละกลุ่มทราบผ่านช่องทางการติดต่อ โดยมีการตั้งไลน์กลุ่มของกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุและทำหน้าที่ให้ข้อมูลลูกค้า จัดบันทึก วันเวลา และสถานที่ในการส่งสินค้า และสรุปยอดการจ่ายเงินให้กับลูกค้าทราบ สำหรับการทำการตลาดออนไลน์เริ่มต้นจากการอบรมการทำตลาดผ่านเพจเฟซบุ๊ก ซึ่งเป็นช่องทางการตลาดออนไลน์ที่มีหน้าที่เพื่อประชาสัมพันธ์ในการขายสินค้าของกลุ่มที่มีการผลิตและจำหน่าย รวมถึงการเป็นแหล่งกระจายสินค้าอื่น ๆ ในเครือข่ายที่ต้องการฝากขายผ่านเพจของชุมชน เกิดเป็นช่องทางการตลาดออนไลน์ที่สามารถเพิ่มยอดขาย และสร้างรายได้ให้กับชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้จากข้อมูลการจัดสรรส่วนแบ่งรายได้ให้กับผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการ พบว่าผู้สูงอายุมีรายได้เพิ่มขึ้นเฉลี่ยคนละ 700-1,000 บาท/เดือนขึ้นอยู่กับจำนวนชั่วโมงที่เข้าร่วมการทำอาหารคาวหวานตามที่จำหน่ายได้

นอกจากนี้ในการบริหารจัดการกลุ่มของกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุนี้ สมาชิกกลุ่มยังให้ความสำคัญกับการการยึดหลักคุณธรรม จริยธรรมในการประกอบอาชีพ และการเพิ่มจำนวนสมาชิกกลุ่ม โดยมีการปรับเปลี่ยนระบบการบริหารจัดการกลุ่มให้สอดคล้องกับสภาพบริบทของชุมชน เพื่อให้สมาชิกสามารถมีส่วนร่วมได้โดยที่ยังคงทำหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบในครอบครัวได้เหมือนเดิม รวมถึงการบริหารจัดการระบบการเงินของกลุ่ม และได้วางแผนในการจัดตั้งกองทุนผู้สูงอายุของชุมชนเพื่อเป็นกลไกหนึ่งในการเงินในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งจะมีผลกระทบเชิงบวกทำให้สามารถลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ สังคม อาชีพ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน นับเป็นการจัดการทุนชุมชนที่สำคัญและส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น

สรุปและอภิปรายผล

การอภิปรายผลการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุโดยการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนคนจนชนเมือง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร” ได้ใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย แนวคิดเศรษฐกิจฐานราก การส่งเสริมอาชีพสำหรับผู้สูงอายุ แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน และแนวคิดด้านการการตลาดออนไลน์ ในประเด็นดังนี้

1) การพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุในชุมชนกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของสังคม การส่งเสริมและสนับสนุนผู้สูงอายุซึ่งที่ผ่านมาเคยมองตนเองว่าเป็นผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน หากแต่การสร้างกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุกลับเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการสร้างระบบเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนที่ทำให้กลุ่มผู้สูงอายุสามารถพึ่งตนเองได้ แม้ว่าการบริหารจัดการกลุ่มและการตลาดในปัจจุบันจำเป็นต้องนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามามีบทบาทซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุไม่คุ้นเคย ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของวัยรุ่นและวัยทำงานเพื่อเข้ามาช่วยเสริมทั้งในด้านการบริหารจัดการกลุ่มและการตลาดออนไลน์ส่งผลให้กลุ่มอาชีพผู้สูงอายุมีช่องทางการตลาดที่กว้างและเข้าถึงได้ง่ายขึ้น มีการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ภายใต้ระบบคุณธรรม นอกจากนี้ยังเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ ในชุมชน ทั้งในด้าน

วัฒนธรรมอาหาร และทรัพยากรในชุมชนอย่างเข้มแข็ง เกิดการสร้างต้นทุนทางสังคมของชุมชน เกิดกลุ่มเพื่อการพัฒนาและเงินทุนหมุนเวียนภายในกลุ่มที่เข้มแข็งจากการผลิตอาหารและถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมอาหารของชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงการแบ่งปัน การแปรรูป การบริการ และการตลาดทั้งในรูปแบบออฟไลน์และออนไลน์ผ่านแอปพลิเคชันต่าง ๆ และการขายหน้าร้าน สามารถเป็นแหล่งรายได้เล็ก ๆ ของกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ ได้อย่างครบวงจร (สมสุข บุญญะบัญชา, 2559) สอดคล้องกับแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติในประเด็นเศรษฐกิจฐานราก (พ.ศ. 2561-2580) ที่ได้รับถึงความจำเป็นและความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนฐานราก และเป็นพันธกิจที่สำคัญของหน่วยงานท้องถิ่น โดยเฉพาะสำนักงานเขตลาดกระบัง รวมถึงองค์การภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐและเอกชนในการร่วมกันพัฒนาและยกระดับประเทศ ก่อให้เกิดการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง เป็นการวางเศรษฐกิจฐานรากที่มั่นคงของสังคมไทย

2) คุณค่าของผู้สูงอายุในการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองของผู้สูงอายุขึ้นอยู่กับ การสร้างพลังจากภายในของตนเอง ซึ่งพลังนี้มาจากจินตนาการความคิดสร้างสรรค์ และการได้มีปฏิสัมพันธ์ใหม่ๆ กับผู้คน ดังนั้นการพัฒนาของผู้สูงอายุในการฟื้นฟูอาชีพในชุมชนที่มุ่งให้สมาชิกผู้สูงอายุทุกคนได้มีส่วนร่วมในการคิดสร้างสรรค์ในการทำอาชีพ เช่น การพัฒนารสชาติอาหาร การคิดค้นสูตรอาหารใหม่ๆ การออกแบบและบรรจุผลิตภัณฑ์ และการหาช่องทางการตลาด ล้วนแล้วแต่ทำให้ผู้สูงอายุเห็นคุณค่าในตนเอง ส่งผลดีต่อสุขภาพจิต และสามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้ยังรวมถึงสุขภาวะทางสังคมที่ผู้สูงอายุได้มีโอกาสพบปะ ติดต่อกับคนอื่นๆ ทั้งในและชุมชน รวมถึงสมาชิกในกลุ่มที่เป็นวัยรุ่นและวัยทำงานที่ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุส่งผลให้มีการแลกเปลี่ยนมุมมอง ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการปรับบทบาทของสมาชิกกลุ่มทั้ง 3 วัย โดยการผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้ให้และผู้รับ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่เคยเป็นผู้รับการช่วยเหลือเปลี่ยนเป็นผู้นำทำให้เห็นประโยชน์และคุณค่าของตนเองมากขึ้น ในขณะเดียวกัน เด็กและเยาวชนจากเดิมที่ถูกมองว่าเป็นเด็กที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นอยู่ แต่เมื่อเข้ามามีบทบาทในการเป็นผู้นำในการใช้ระบบสารสนเทศหรือแอปพลิเคชันต่างๆ เพื่อเป็นช่องทางในการทำตลาดของผลิตภัณฑ์ กลุ่มก็ทำให้กลุ่มเยาวชนวัยรุ่นได้เห็นคุณค่าของตนเองและต่อชุมชนเช่นเดียวกัน เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกเท่าทันการเปลี่ยนแปลง และมีรายได้จากการประกอบอาชีพและการพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง และเป็นการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุสามารถพึ่งตนเองและความพร้อมเป็นต้นแบบของการพัฒนาผู้สูงอายุเพื่อขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นต่อไป

3) การสร้างพลังผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน การรวมกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาอาชีพนอกจากทำให้ผู้สูงอายุมีรายได้แม้จะจำนวนไม่มากนัก แต่ก็เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน นับเป็นกระบวนการสร้างพลังผู้สูงอายุที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุในชุมชน การมีส่วนร่วมในการในการทำกิจกรรมด้านการฟื้นฟูอาชีพ ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมที่เคยทำกันในชุมชนแล้วหายไป ดังนั้นการได้มาร่วมกันฟื้นฟูอาชีพที่คุ้นเคยจึงเป็นความสุขและภาคภูมิใจของผู้สูงอายุ กระบวนการสร้างพลังผู้สูงอายุนี้มีจุดเด่นที่มีการคิดวิเคราะห์และการตระหนักรู้ของผู้สูงอายุที่เป็นชาวบ้านในชุมชน ซึ่งการร่วมกันคิดวิเคราะห์แบบกลุ่มนี้ทำให้เกิดความตระหนักรู้ต่อปัญหาและความต้องการ การรับฟังจากกลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปสู่การพัฒนาความรู้สึกของการมีส่วนร่วมในกลุ่มและชุมชน กล่าวคือ กลุ่มผู้สูงอายุและชุมชนมีการเรียนรู้วิธีคิดวิเคราะห์ในการแก้ปัญหาและความต้องการของตนเองก่อนที่จะพัฒนาความสามารถในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจฟื้นฟูอาชีพ และการช่วยกันบริหารจัดการกลุ่ม และมีการนำกลุ่มและชุมชนไปสู่การพัฒนาความรู้สึกของความสำเร็จ ความเป็นเจ้าของ และความสามารถในการควบคุมสถานการณ์ต่าง ๆ และยังนำไปสู่การคิดวิเคราะห์กิจกรรมหรือประเภทอาหารที่เลือกขึ้นมา ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในการสร้างพลังในกลุ่มซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการสร้างพลังชุมชนและการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุในด้านการส่งเสริมอาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนที่มีการส่งสมภูมิปัญญาเดิมไว้อย่างมั่นคง เพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขันโดยการสร้างมูลค่าเพิ่มจากการดำเนินธุรกิจที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ
2. เสริมสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจจากการเข้าสู่สังคมสูงอายุ โดยการสร้างมาตรการจูงใจแก่ผู้สูงอายุโดยการทำงานในแบบหุ้นส่วนความร่วมมือระหว่างภาคีต่าง ๆ ทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน องค์กรอิสระและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. ภาครัฐควรมีมาตรการส่งเสริมกิจการที่ดูแลผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยจัดให้มีศูนย์อบรมอาชีพให้กับผู้สูงอายุ หรืออาจดำเนินการร่วมกับภาคเอกชนและชุมชน พัฒนาระบบการทำงานและกลไกด้านผู้สูงอายุที่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ผนวกการเข้าสู่ระบบการจ้างงานหรือการดำเนินธุรกิจเพื่อการพึ่งตนเองสำหรับผู้สูงอายุ

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2563). *การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม*. วนดาการพิมพ์.
- เจษฎี จันทวงศ์. (2561). *การพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุของประเทศไทย. การประชุมวิชาการระดับชาติ อาเซียนบนเส้นทางของประชาคม (ASEAN on the Oath of Community)*. กรมกิจการผู้สูงอายุ.
http://www.dop.go.th/download/knowledge/th1614762315-471_0.pdf.
- เดือนพรเพ็ญ ชัยภักดี. (2562) การมีส่วนร่วมสร้างเสริมอาชีพผู้สูงอายุโดยใช้ภูมิปัญญาแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารปลาสามสมุนไพร. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์*, 21(1), 295-308.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2567) 13 เมษายน วันผู้สูงอายุแห่งชาติ 2567 อัปเดตคนไทยอายุเกิน 100 ปี เพิ่มขึ้น.
<http://www.thairath.co.th/lifestyle/Lifestyle45plus/2678730>.
- ลักขมิ เสือแป้น. (2555). *ความสำเร็จของการพัฒนากลุ่มอาชีพและความเชื่อมโยงกับการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา : กลุ่มอาชีพแปรรูปผลิตภัณฑ์กล้วย บ้านเขาสะพายแร่ ตำบลสนามแย อำเภอนาทม จันทบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร*.
- สมสุข บุญญะบัญชา. (2559). *การดำเนินงานผู้ผลิต ผู้ประกอบการ OTOP รายใหม่ประจำปี 2559*. กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย สำนักงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2550). *คนชายขอบ จากความคิดสู่ความจริง*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2568). *การสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2567*. www.dop.go.th.
- Robbins, P. (2004). *Political Ecology*. Malden, MA: Blackwell.